

Pázmány, az író

ZSIRAY ESZTER

A Mohács utáni – irodalmilag is zűrzavaros – korszak lezárult. Az ország helyzete már lehetővé tette az egyházi irodalom újraéledését, ami jelen esetben több egyház irodalmi tevékenységét jelenti. A protestáns egyházi irodalom ebben az időszakban keletkezett. Legfontosabb műve: a teljes magyar bibliafordítás. A reformáció egyik célkitűzésének megfelelően a magyar nyelv térhódítását szolgálta és a közérthetőséget segítette, s evvel nagyban hozzájárult a reformáció terjedéséhez. Károli Gáspár, e művével igen nagy hiányt pótol, ugyanakkor a magyar irodalom elismerését is. Károli bibliájának nyelve, a reformáció nyelvi, kultúrális, irodalmi eredményei nem maradtak hatás nélkül a katolikus írókra sem.

Az újraéledő katolicizmus sikeressége érdekében kénytelenek átvenni a protestantizmus népszerűbb eszközeit, s eközben tovább is fejlesztik azokat. A magyarnyelvűség elterjedése a katolikus világ érdekét igazából nem szolgálta, a latin nyelv restaurációja azonban ekkor már kudarcba fulladt. A római katolikus egyház magyar hívei így végül is az anyanyelvi irodalmat kénytelenek használni, ha eredményeket akarnak elérni a visszatérítésben. A 17. században nagy szerepük van a vallási témájú vitáknak. A katolikus egyház hitvédő irodalmát a ragyogó tehetségű Pázmány Péter teremti meg. Pázmány, aki hosszú külföldi tanulmányai befejeztével hatalmas szellemi és irodalmi műveltségre tesz szert, íróként is kibontakoztatja tehetségét. „Amikor hazajő, úgy ír, mintha a Kőrös partjáról távozott volna – írja róla Fraknói Vilmos. Tőrőlmetszett magyarságával, nagyszerű eredeti szófordulataival, pompás írói művészetével, stílusának hatalmas energiájával egy új nemzeti irodalomnak lesz megalapítója” – jellemzi Pázmányt Kornis Gyula. „A bihari népi nyelvet a nemzet nyelvévé varázsolja” – állítja róla Szalatnai Rezső.

Pázmány irodalmi alkotásait öt csoportba oszthatjuk:

tudományos művei: – grazi egyetemi tanításai, előadásai,

– egyháztörténeti kutatásai

(ezekért XII. Leó pápától a „doctor novissimus” megtisztelő jelzõt kapta),

hitvitázó iratai: – a katolikus hittudományi vitairódmalmat gazdagítja,

az egyház tevékenységét ma is segítő művek:

– Kempis-fordítása,

– prédikációi,

– imádságos könyve,

levelei: – megmutatják érdeklődésének gazdagságát, sokoldalú tevékenységét és megismerkedhetünk a pázmányi hunorral is

fő műve: a Kalauz – irodalmi működésének csúcsa.

Pázmány Péter hitvitázó iratai

Pázmány Péter fiatalkori éveinek grazi tartózkodása alatt írja meg első vitairatát. Horváth János így jellemzi a vitázó Pázmányt: „Kitűnő logikus fő és viágos, erős, józan ész vezérli kifejezéseit”.

Fraknói Vilmos így ír róla: „Benne van a reformáció cselekvő részének harcias egyénisége, higgadt, erős értelmével és szenvedélyesen támadó magatartásával.”

A Bellarmino (jezsuita hitszónok) védelmében írt Diatriba Technologica latin nyelvű munkát a kutatók kezdetben nem tartották Pázmányénak. Később mélyrehatóbb vizsgálatok után, stílusának elemzése alapján kiderítették, hogy mégis az övé. A Diatriba így

hosszú vitairói munkásság alapköve, s mint ilyen fontos lépést jelent a további működés felé. Magát a művet tömörség, idézetgazdagság jellemzi, tételeinek további kifejtését a későbbi vitairatokban és művekben olvashatjuk.

Pázmány első magyar vitairata, amelyet később a Kalauz-ba is betesz, a Tíz bizonyság volt. Ezt a művet – a korábbi feltételezésekkel szemben – 1601-1602 között írhatta.

Témája az új tanok hamisításának igazolása volt, s túlzás nélkül állíthatjuk, hogy előző művének magyar nyelvű folytatása ez.

Pázmány Péter a teológiai lérdések kifejtésének fontossága mellett arra helyezte a hangsúlyt, hogy a teológiailag képzetlen olvasók is értsék előadásának anyagát, hiszen jól látta, széles körben csak így terjedhet munkája. „Miközben az egyik kezében a harc fegyverét forgatta, a másikkal egyháza érdekében a vallásos lelkiület élesztésén munkálkodott.” – olvashatjuk róla Fraknoi Vilmosnál.

Pázmány első irodalmi fellépését sorra követték a további munkái. Műveinek megírásakor buzdító erővel hatottak rá addig elért sikerei. Vitairatának hatását növelte az alkalmosság, a gyors reagálás, az olvasmányos forma. Mindíg a megfelelő műfajú, és az adott helyzetben a leghatásosabb írással lépett elő.

Magyari István sárvári prédikátor Az ország romlásokban való okáról című műve 1602-ben jelenik meg. Magyari az ország romlásának fő okát „az isteni szolgálat színe alatt való bálvány- és idegentisztelet s eretnekség”-ben találja. A hosszú felsorolás pontosan számbaveszi a Mohács óta a katolikus tanítást ért vádakot, s felfogása szerint a bálványozások kózták az országra az isteni büntetést: a török hódítást. Magyari munkája nem közvetlenül célozza meg a katolikus egyház tanításait, de minden lapján található a vallás – és hívei – ellen emelt vád.

Pázmány Forgách Ferenc püspök kérésére 1603-ban választ írt erre a dolgozatra, Felelet Magyari István Az ország romlásainak való okairól írt könyvére címmel.

Pázmány gondolatmenete a teológiai és történelmi érvek felsorakoztatása révén igyekszik meggyőzőbb lenni Magyarinál. Pázmány „Az Luther zászlaja alatt országunkba becsúszó újhittaragó atyafiókat” vádolta. A protestantizmus elterjedését a muzulmán hódítást szörös kölcsönhatásba hozza, s a protestáns vallás elterjedésével magyarázza az ország rossz helyzetét. „Soha, senki, az apostolok idejétől fogva egész 1517 esztendeig azt nem vallotta, mint akkor Luther kezdett tanítani. ...addig volt boldog az ország, míg az mi vallásunkban maradt, akkor kezdett romlani, mikor erről elkezdett térülni, nyilvánvaló dolog, hogy ez nem lehet oka az istenek újjonnan ellenünk felgerjedt haragjának... az Lutherség belépett vala országunkba, jött is rövidesen a végzetes csapás. Természetesen az eretnekekről szóló részekkel Pázmány is egyetértett, de megjegyezte, hogy „Az eretnekség oly mérgeteg, hogy megeszi minden erejét az hadakozó embernek.” A Pázmány-Magyari összecsapás a 17. századi felekezeti és politikai viták nyitányává vált.

A Felelet Pázmány Péter széleskörű egyháztörténelmi és teológiai tájékozottságáról is tanuskodik, mellyel ellenfele fölé tudott kerekedni.

Pázmány utolsó grazi irodalmi terméke a Keresztényi Felelet a megdicsőült szentek tiszteletéről, értük való lönyörgésekrül és segítségül hívásrul című vitairat, 1607-ből.

1589-ben Monoszlói András veszprémi püspök könyvet ír A szentek segítségül hívásokról és imádtatásukról címmel. Protestáns részről ez 1598-ban Gyarmati Miklós helmei predikátor által írt válaszműben a bálványimádás vádja is elhangzik. Ez olyan súlyos vád amelyre választ kellene írni, de Monoszlói meghal, s a katolikus fél nem hagyhatja szó nélkül e támadást. Pázmány Péter Monoszlói védelmére kel, s a szentek védelméről szóló művében a katolikus vallást védelmezi. A Keresztény Felelet szerves folytatása az eddig megjelent magyar vitairatok témájának melyben Pázmány sokszor hivatkozik előző műveire. Ellenfeleiről így ír. „Erőtlen, sőt okatlan csavargások, panaszkodások, színlelések, póklálások, szemfényvesztések révén érvel, s nem akarja megérteni a katolikus álláspontot.” A könyv további részében véleményét részletesen is kifejti.

1605-ben több vitairat is nyilvánosságra kerül. Ezek:

- A nagy Kalvinus Jánosnak Hiszekegyistene,

- Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanítókhöz íratott öt szép levél,

- Alvinczy Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleleteinek rövid megrostálása.

Pázmány ez utóbbit Alvinczy Péter kassai protestáns prédikátor ellen írja, ki a katolikus tanok ellen igen sokszor szót emelt. Az Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanítókhöz íratott öt szép levél közvetlenül az új tanok képviselőjéhez szól. Pázmány szokatlan formát alkalmaz művében, amely azonban igen alkalmas hatásos figyelem-fölkeltésre. Az alapszituációja: a kálvinista prédikátor katolikus urakkal találkozik, és hitkérdésekről beszélgetnek. A prédikátor megtámadja a katolikus vallás tételeit, de mindig kielégítő magyarázatot kap. Aztán a védekezőkből támadók lesznek, és a protestáns nem tudja megvédeni hitét. Ezért a köztiszteletben álló Alvinczyhez fordul, és ő kérdést intéz hozzá. Ezen öt kérdésen keresztül Pázmány a katolikus hit igazságát bizonyítja be hosszas érveléssel. Visszautasítja s megcáfolja a vádakot, (ilyen vádak: a bálványozás, a hitet előléstítő fogadások megszegése, a papi nőtlenség és több alapvető lérdés az új hit károosságáról). Végső következtetésre az ötödik levélben jut: Kálvin és Luther eretneksége igazolódik. Pázmánynak e jó előadási mód degítségével sikerül szembeállitania a protestánsok erőtlen ellenvetéseit a katolikusok hitével, és ugyanakkor Alvinczy fölé kerekedik.

Alvinczy „Egy tetetes, nevevesztett Pápista emberről...”, című feleletében válaszol Pázmány tételeire. Még ugyanazon évben Pázmány is elkészül felháborodott, durva válaszával:

„Ebben a nyomorult Feleletben igen melleszti Alvinczynk a madarat, melynek röpülését látja... annak okáért, hogy meg ne zabálanék a Felelet tételéből származott kevélységben.” Pázmány e művéből is szellemi fölénye sugárzik. A Kalvinus Hiszekegyistene más oldalról is témadás a kálvinisták ellen. Pázmány itt azt a feladatot tűzi ki, hogy az apostoli hitvallás és a Kálvint tanítók között ellentéteket mutasson ki: „Kálvin szerint Isten a bűnnek is szerzője, mivel azonban Isten, mint a legtökéletesebb lény, nem lehet a bűnnek szerzője, ellenben az ördög a bűnnek szerzője: Kálvin Istene tulajdonképpen ördög...”

Ezek olyannyira durva támadások voltak a protestantizmussal szemben, hogy az Országgyűlésig is eljutottak, ahol végül is a protestáns mozgalmak szervezkedéseit nádori közbeavatkozásnak kellett elfojtania.

Az intim Pázmány

Kempis Tamás Krisztus követése című művének fordítása Pázmány Művei közül is kiemelkedő olvasmány, aki így vélekedett művéről: „Azon igyekeztem, hogy deák bötűnek értelmát híven magyaráznám, a szólásszerkesztés módját pedig úgy ejtém, hogy ne látsszanak deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folynak, mintha először magyar embertől magyarul íratott volna”.

Pázmány Keresztény Imásdágoskötete 1606-ban jelenik meg. E könyvének megírásával igen nagy hiányt pótol. A régi magyar imakönyvek közül ekkorra csak egy maradt fön, melyet még 1594-ben Prágában nyomtattak. Pázmány Pethéné Kapi Anna felhívására határozta el magát e mű megalkotására, „...Mely mind a világi állapotban, s mind az Istenhez való áhítatosságban megfogyatkozott hazánkban lakó híveket igaz hittel gerjedő fohászzkodásra, keresztény szeretetből származott imádkozásra vezérelné és oktatná”. Ez az imakönyv különbözik az ilyen jellegű művektől, ismerteti a naptárt, előadja hogy kell Miatyánkat mondani, megmagyarázza a keresztény tetteket, értelmezi a miséket, a gyónásokat, az egyházi szertartásokat.

Pázmány prédikációi a nevelésről

„Mert sem az eláradott gonoszságnak kiirtására, sem a jó erkölcsök beoltására, sem a bölcsességek és tudományok gyökerezésére, sem a több belső csendes állapotok virágzására fogatosabb eszköz nem találtatik a gyerekek oktatásánál”

Pázmány Péter igen sokat foglalkozott a gyermekek nevelésének kérdésével is. Nemzetnevelő munkájának ez is fontos része, számomra meg különösen aktuális, ezért ezeket a fejtegetéseit mág szívesebben olvastam. Pázmány neveléssel foglalkozó prédikációi igen modern gondolkodásról tanúskodnak, melyekben a szülők gyermekek iránti helyes viselkedéséről, a gyermekek szülők iránti kötelességéről fejt ki nézeteit.

Pázmány igen sokra tartotta a nevelésben a szeretetet. Tanításának eredményessége is igen sokban múlott ezen, az emberekre így sokkal jobban tudott hatni. Ez nagy szerepet játszott abban, hogy nevelése ténylegesen nemzetneveléssé léphetett elő.

'Sokat ad, aki szeret és minden adománynál többre kell becsülni a szeretést, mivel szívét adja, aki szeret' – hangsúlyozza.

Hitbéli meggyőződését nem tűzzel-vassal kívánja terjeszteni, hanem neveléssel. Ennek érdekében hozta létre alapítványait, iskoláit, papneveldeit is. Prédikációs kötetében a fiúk és a lányok neveléséről fejt ki nézeteit.

A fiúk nevelésének alapjait Vízkereszt utáni első vasárnapi prédikációjában fejtette ki. Véleménye szerint a nevelés egyben a szülő érdeke is, nemcsak egyéni és közérdek:

„Isten parancsa a nevelés, mert a természet oltotta a szülőkből szülöttünkről való jó gondviselésének szikráját, és az okosságuk vezérlése arra viszi őket, hogy akiket szültek, azokat őrizték és jól neveljék.” E bevezetés után Pázmány részletesen tárgyalja a gyermeknevelés négy tényezőjét:

1. A jó példa

„Aki jó erkölcsben akarja nevelni magzatját, szükség, hogy annak magaviseléséről gonoszsgot ne tanulhasson neveletlen gyermeke, hanem jó példájával tökéletességre vezessék”, mert: „Nem helyes mást tanítani és másképpen élni.”

„Megemlékeztek szülők, hogy példátokkal inkább taníthatjátok gyermekeketek, hogysen szavatokkal, mert a gyermekek, mint a majmocsók: amit látnak, hallanak, azt ábrázák, követik.”

2. Az erkölcsös magatartás normáinak tudatosítása

Pázmány nincs megelégedve a szülőknek e téren végzett tevékenységével. Véleménye szerint a gyereket már születésétől helyes magatartásra kell szoktatni. A kora gyermekkor ideje a legalkalmasabb erre.

3. Az erkölcsös művelt tanító

Olyan tanítókra kell bízni a gyermeket, 'kik el ne olták azt a jó szikrát, amelyet a szülők oktatása beléjük oltott.’

A tanító feladata az is, hogy neveltjeit jó könyvekkel lássa el, hogy azokból okuljanak.

4. A kellő szigor

A szülők kötelessége, hogy „megrántsák néha a zabolát”, de csak akkor, ha erre rászolgál a gyermek. Az a szülő azonban, aki ezt kellő időben elmulasztja, hibát vét.

Pázmány zárógondolata a fiúk neveléséről szóló prédikációjában: „Noha azért meg kell atyáknak tartani a Szent Pál parancsolatját, hogy fiukat mód nélkül és felettébb ne háborgassák, se haragra ne indítsák, hogy el ne essék szívük és el ne kedvetlenedjenek minden dolgukban, de mindazonáltal, mint a gyermek a lovat, nemcsak püszögetni kell és símogatni, hanem mikor kirántatik, vesszőzni és ütögetni is.”

Figyelmét nem kerülték el a leánynevelés gondjai sem. Támogatta leánynevelő intézetek létesítését. A Magyarországra telepített klarisszák rendje számára leánynevelőt alapított.

A leányok neveléséről szóló terjedelmes prédikációját Pönkösd utáni 23. vasárnapra készítette. A leányok neveléséről és annak befolyásáról így szól: 'Látom, hogy a fiúk nevelésére vagyon az atyáknak valami gondjuk, azért iskolába és udvarokba köldik lovgolni, vadászni, puskázni tanítgatják őket, de a leányok nevelésében nagy a gondviselatlenség nagyon, mert csinosgatás, ruhacifrázás, gangosanlérés, azaz kevélységre való tanítás minden nevelésük... Pedig akiktől születünk és kisdedségben neveltünk, azoktól szopjuk a tejjel együtt az erkölcsöket. Erre nézve merem mondani, hogy teljes életünk tökéletessége vagy festett állapota az asszonyemberek nevelésétől árad, mivel az első nyolc esztendőket, azaz leggyengébb és hajlandó időnkét asszony-emberek gondviselése alatt töltjük.’

E kiindulási pont az, melyet Pázmány a leányok neveléséről kifejtett beszédeiben követ. Mielőtt azonban eszméinek részletezéséhez fogna, ama támadások ellen védekezik, melyek szerint hogyan is nevelhetne ily mértékben, ha ő maga még soha nem nevelt: „Ne csodálja senki, ha én, aki soha leányokat nem neveltem, leányok neveléséről tanúságot adok: meg ne botránkozzék senki, ha az ördög incselkedéseit és a világ feslett szokásait világosan említem: mert én magamtól semmit nem mondok, amit a Bibliában és előbb említett szent doktorok írásaiban olvastam.' Kellő buzgalomra ösztönzi lányt val-

lasi tevékenységében: „Járjon el szorgalmasan a templomba, s féltve őrizze testi-lelki tisztaságát.” Pázmány munkája befejezésében újból a szülők felelősségét hangsúlyozza a családi nevelésben.

A szóban forgó két pedagógiai tanulmányból amaga korában igen korszerűnek tekinthető nevelési elvek körvonalai bontakoznak ki.

Főműve: a Kalauz

„Bizonyosságaimat, melyekkel vagy az új tudományokat ostromlom, vagy a régi igazságot állítom, nagy része a dialektikusok törvénye szerint in Formo, rövid kötésbe és bizonyos formába foglalom, hogy nyilvánvalóan kitéssék erősségük.”

„Pázmány ebben a könyvben minden ékesszólásainak és nagy elmés tanulmányainak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen” – Bód Péter 18. századi kálvinista író szavaival összefoglalóan így lehetne jellemezni Pázmány irodalmi tevékenységének koronáját. Az író eddigi munkái (az Imakönyv és a Kempis-fordítás kivételével) alkalmi jellegűek s bennük katolikus igazságról értekeznek egy-egy témában, mégpedig azokban melyek ellen protestáns részről éppen támadás indult. Pázmány régóta foglalkozott azzal a tervével, hogy magyarul ír egy nagyobb terjedelmű munkát, mely a tudomány és a rendszeresség minden előnyét egyesíti s melyben összefüggésében tárgyalja a katolikus vallás főbb igazságait, és ezáltal kimutathatja az új (protestáns) tanok hamiságát. „Az igazság oltalmáért kiszállok, hogy az ellenünk támasztott sok hamis fondorlásokat és káromló nyelveskedéseket, amennyire Isten tudnom adja, megfojtsam és a régi igazságról elszakadt találmányok alkalmatlanságát szem és világ eleibe terjesszem.” Így született meg az Isteni igazságra vezérlő Kalauz, mely először 1613 elején jelent meg, s még Pázmány életében is több nyomtatást megért. Pázmánynak e műve elkészítéséhez Bellarmino Disputationes című munkája szolgált példaképül. A két mű között azonban – bár Bellarmino műve is vallási kérdéseket fejteget – sok különbség fedezhető fel. Kétségtelen, hogy Pázmány szívesen alkalmazta a nagy bíbornok érveit, a Kalauz mégis önálló tanulmány, más a célja, és a stílusa is más, s a tárgyalt részek megválasztása is különböző. A Kalauz tizennégy könyvre oszlik és azok is kisebb részekre, szakaszokra. „Az okossággal nem tusakodik, aki józan, sem a szent írással, aki keresztény, sem az Anyaszentegyházzal, aki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyosságokra vetém szemem, ezeknek erősségét az új tudományok rontására fordítám és írásomat e könyvben három részre osztánám” – írja a szerző. Ennek megfelelően az első részben a keresztény hit egyedülállóságát, a másodikban a római pápa méltóságát, az Anyaszentegyház tanításainak igazságát, a harmadikban pedig a Szentírás igazságát bizonyítja. Érvelését, bizonyításait következtetések levonásával egészíti ki, tételeit magyarázza, s mindez fokozza meggyőző erejét. Pázmány egész életművében nagy szerepet kap a józan „ész” tekintélye.

Pázmány az érvelést Isten létének bizonyításával, a kereszténység alapjának igazolásával kezdi, Isten mindenhatóságát, végtelenségét, s a benne való hitet taglalja. Számos érv vezet az embert arra a meggyőződésre, hogy a keresztény vallás a legmegfelelőbb Isten szolgálatára, minden más vallásoknál nagyobb értékkel bír. Erre írónk több bizonyosságot is szolgáltat: Krisztus személyét (kis Isten a világ okítására küldött), a világ megtérésének módját, a mártírok szenvedését, és további bizonyosságokat, mint például a próféták jövendölésének beteljesedését. Az új vallás alapvető eszméje Pázmány szerint, hogy „semmit sem kell hinni, ami a Szentírásban világosan megírva nincs.” A protestánsok egyedül a Szentírást akarták elismerni döntő hatásúnak vallási kérdésekben, amit saját tetszésük szerint értelmeztek. Pázmány figyelmeztet a Szentírás homályosságára, az önkényes értelmezés veszélyességére. Utal továbbá arra, hogy az új tanok követőinek nincs módjuk igaz magyarázatra, mert elvetik a zsinatok és a lelkipásztorok tekintélyét. Az új tudományok hamisságának bizonyítéka nála az is, hogy nincs lelkipásztoruk, s azt állítják, hogy őket Isten hívta papi szolgálatra. Ez viszont nics nyíltan benne a Szentírásban, így nem tudják bizonyítani ezt saját, korábban bemutatott elveik alapján. Isten küldötteinek csodákkal kellene igazolni tisztüket, de „az új tanítók soha csak egy sánta lovat sem tudtak meggyógyítani, mégis azt akarják, hogy az ő tanításuk után vakul

és szembekötve rohangáljanak mindnyájan.” Az új tudományok hamisságának bizonyítéka Pázmánynál tehát az is, hogy ezek a nézetek újak.

Az új tanok igazságainak kötete – a Luther-féle Concordia-kiadás – nem foglal magába igazi tudományt, önmagával is sokszor ellentmondásba kerül, sokat tanít, ami nincs benne a Szentírásban vagy éppen ellenkezik azzal, s ezek komoly ellentmondások – vélekedik Pázmány. E rész arról is tanubizonytságot tesz, hogy írónk mennyire tisztában volt ellenfelei tételeivel, mennyire ismerte az általuk kibocsátott műveket. A továbbiakban a Szentírás magyarázhatóságáról és értelméről olvashatunk hosszú fejtegetést, melyből ismételten a katolikus egyház igazságára derül fény. A Szentírás értelmét Istentől kell tanulni, míg az újítók szerint mindenki maga dönti el a tanok helyességét. A keresztény tanok szerint az anyaszentegyháztól kell ezt tanulni. Elképzelhetetlen, hogy az emberek maguk értelmezzék mindezt, hiszen lehetséges, hogy még elolvasni sem tudják. Az anyaszentegyház alatt pedig azok gyülekezetét kell érteni „kik az igaz hit vallásával és külső sacramentumok szolgáltatásával egybefoglaltatnak.”

Az előadottakból következik, hogy az új (protestáns) irányzatok Pázmány szerint nem igazak, nem képesek az egységre, megosztottak, s ellentmondásban vannak önmagukkal is. Erre bizonyítékkul szolgál, hogy nem rendelkeznek a szentségek külső jegyével sem, „ellenben a katolika egyház bír az igazi egyház minden jegyeivel”. A protestáns tanok elítélték a pápa személyét. – Antikrisztusnak nevezve őt Pázmány hosszú fejtegetés után kijelenti: – a római pápát nem lehet Antikrisztusnak mondani. Ellenben valószínű, hogy az Antikrisztus Luther és Kalvinus maga: „Luther és Kalvin az ő nyomdokaiba lépő pásztorokkal egyetemben elkezdhatték immár, amit az Antikrisztusnak véghez kell vinni és mind tanításban, mint erkölcsben erősen készítik az embereket az Antikrisztus iskolájához.” A katolikus egyház tanításai közül egyik legfontosabb, s éppen ezért a leghevesebb támadásoknak az oltári szentségről való tanítás volt kitéve. Pázmány itt is igen megalapozottan érvel igazsága mellett, s ismét egy ellentmondást emel ki az újítók tanáiból: „Az újítók vitatják, hogy isteni törvények teljesítése lehetetlen.” Ezt a kérdést is visszavezeti a protestánsok alaptételéhez, s így visszakanyarodik a Szentíráshoz. Pázmány szerint tehát az a kérdés, hogy a Szentírásban benne van-e az, hogy melyik tilalom betartása lehetetlen. Pázmánynak igen sokáig kellett várnia a válaszra, a protestánsok nem tudtak komoly cáfolatot írni ellene. Protestáns részről csupán tizenhárom évvel később, a wittenbergi Baldinus Frigyes írta meg cáfolatát latin nyelven. Pázmány egy évvel később válaszolt rá a setét hajnalcsillag... címmel – magyarul. Eljárását így igazolja: „jól-lehet deákul is tudok, mivel a Kalauzt magyarként, magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akartam írni... Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak deák könyvre”.